

Dorota Kubieniec

<https://orcid.org/0000-0003-3997-5799>

Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Śląski

Komunikacja niewerbalna i wykorzystanie gestów w sporcie

Słowa kluczowe: komunikacja niewerbalna, sport, gest, wydarzenie sportowe, fair play
Key words: nonverbal communication, sport, gesture, sports event, fair play

Wstęp

Komunikacja niewerbalna (ang. *nonverbal communication*) to „[...] komunikacja realizowana za pośrednictwem środków innych niż słowa. Jest to definicja zasadniczo przydatna, ale nie oddaje w pełni złożoności opisywanego zjawiska” (Knapp i Hall 2000: 23; zob. też na przykład: Collett 2004; Stewart 2007; Branicki 2016). Jak zaznacza Zbigniew Nęcki (2000: 186), „[...] komunikacja niewerbalna jest oparta na systemie znaków nieostrych, o mniej wyraźnie niż komunikacja werbalna wyodrębnionych jednostkach”. Przekaz niewerbalny wyraża z wielką mocą antagonistyczne odczucia, na przykład akceptację i odrzucenie czy sympatię i niechęć (Borg 2011: 24). Z łatwością można je odnaleźć także na boiskach sportowych, gdzie głównie za pomocą komunikacji niewerbalnej zawodnicy bądź trenerzy nie zgadzają się z kontrowersyjnymi decyzjami sędziów czy wykonują obraźliwe gesty mające na celu zdyskredytowanie i wyprowadzenie z równowagi rywalu. Oczywiście gestom bardzo często towarzyszą słowa, warto zatem pamiętać o tym, że „[...] odczytywanie komunikatów powinno odbywać się z uwzględnieniem wszystkich płaszczyzn, zarówno werbalnych, jak i niewerbalnych” (Bocheńska-Włostowska 2009: 22).

Funkcje i aspekty komunikacji niewerbalnej

W kontaktach społecznych za pomocą mimiki potrafimy wyrażać różne emocje – przykładowo zaskoczenie, lęk, obrzydzenie, pogardę, gniew, szczęście czy smutek. Emocje są wspólne ludziom ze wszystkich stron świata i warstw społecznych. Oznacza to, że każdy je odczuwa, choć nie każdy okazuje je w identyczny sposób (Reiman 2010: 53). Przekazywanie emocji w bardziej lub mniej zaangażowany sposób jest zatem uwarunkowane indywidualnie, ale także kulturowo¹.

¹ Można zakładać, że sportowcy będący przedstawicielami tak zwanych narodów temperamentnych, głównie Włosi czy Hiszpanie, będą dowodzili swoich racji bardziej agresywnie

Katarzyna Bocheńska-Włostowska (2009: 24) zwraca uwagę na dwa elementy pełniące główną rolę w komunikacji niewerbalnej: funkcję informacyjną i funkcję dopełnienia komunikatu werbalnego. Zauważa, że „Zdobywanie informacji dokonuje się przez baczność obserwację drugiej osoby i logiczne powiązanie wszystkich elementów. Na co dzień m.in. o naszym samopoczuciu informują nas: mimika, postawa ciała, wykonywane gesty” (Bocheńska-Włostowska 2010: 24). Mimika czy gesty dopełniają tym samym komunikat werbalny. Przekaz słowny będzie pełniejszy, kiedy niewerbalne znaki są synchroniczne i równoznaczne z wypowiedzianymi słowami, przez co wzrastają szanse na poprawne zrozumienie przekazu przez obie strony (Bocheńska-Włostowska 2010: 25).

Dale G. Leathers (2009) wymienia aż sześć funkcji komunikacji niewerbalnej. Za kardynalną jej funkcję uznaje, podobnie jak K. Bocheńska-Włostowska, przekazywanie informacji, i tak uzasadnia swoje zdanie: „Jest to funkcja najbardziej podstawowa, gdyż sygnały w każdej sytuacji komunikacyjnej są potencjalnie informacyjne zarówno dla osoby kodującej, jak i dla odkodowującej”² (Leathers 2009: 35). Drugą funkcją wymienianą przez D.G. Leathersa jest regulowanie interakcji, natomiast trzecia funkcja to wyrażanie emocji: „Sygnały niewerbalne stanowią źródło najbardziej szczegółowych i precyzyjnych danych na temat emocji komunikujących się osób”³ (Leathers 2009: 36). Ponadto badacz wymienia funkcje: tworzenia metakomunikatów, kontrolowania sytuacji społecznych oraz kształtowania i kierowania wrażeniami.

Paul Ekman i Wallace Friesen wymieniają pięć dziedzin komunikatów niewerbalnych: emblematy to niewerbalne gesty mające swoje bezpośrednie, słowne odpowiedniki; ilustratory są zachowaniami niewerbalnymi oferującymi komentarz do wypowiedzianego tekstu; wskaźniki emocji to komunikaty okazujące przeżywane stany; regulatory służą utrzymaniu i modyfikacji sposobu mówienia, zaś adaptatory pomagają w osiągnięciu komfortowej pozycji podczas konwersacji (za: Bowdun 2011: 11–12). W kontekście sportu kluczową rolę odgrywają emblematy, ilustratory i wskaźniki emocji.

Teorię rozwiniętą przez P. Ekmana i W. Friesena można określić mianem modelu kinetycznego. Amerykański antropolog Ray Birdwhistell nazwał bezgłośne porozumiewanie się właśnie kinezjetyką (za: Borg 2011: 28). W opracowaniu

czy teatralnie niż przykładowo Finowie. Tezę taką potwierdzają liczne kłótnie podczas widowisk sportowych, a różnice są dostrzegalne nie tylko na przykładach krajów europejskich, ale także w kontekście całego globu. Warto zestawzić zachowania Brazylijczyków i Japończyków. Wyrażanie emocji w ekspresyjny sposób jest zatem uwarunkowane kulturowo, tak jak przekazywanie gestów czy wykorzystywanie mimiki.

² Informujące komunikaty niewerbalne są codziennością na arenach sportowych. Gdy zawodnik na przykład zostaje ukarany czerwoną kartką, nie otrzymuje komunikatu werbalnego, a właśnie przekaz niewerbalny, który symbolizuje nałożenie na niego kary. Zmiana graczy na boisku piłkarskim jest sygnalizowana za pomocą tablicy, będącej rekwizytem towarzyszącym wydarzeniu. Te gesty stanowią informację zarówno dla sportowców, jak i dla kibiców, którzy oglądają dane widowisko.

³ Wystarczy przywołać „gest Kozakiewicza”, by uświadomić sobie, jakie emocje towarzyszyły Władysławowi Kozakiewiczowi podczas skoku, który zagwarantował mu wygraną na igrzyskach olimpijskich w Moskwie w 1980 roku, czy gesty triumfu zawodników jakiegokolwiek dyscypliny po wygranej akcji.

zatytułowanym *Język ciała. Siedem lekcji komunikacji niewerbalnej* znajduje się następująca uwaga: „Niektóre części ciała lub całe ciało odgrywają kluczową rolę przy komunikowaniu treści. Gesty, które – ogólnie biorąc – składają się z ruchu, postawy i mimiki, są nośnikami przekazu, gdy usta wysyłają starannie dobrane słowa” (Borg 2011: 28).

Kolejnym istotnym aspektem komunikacji niewerbalnej są gesty interpretowane indywidualnie. Autor zacytowanej powyżej książki tłumaczy, że: „Nie można odczytać znaczenia na podstawie jednego słowa. Tak samo jest z językiem ciała. Zestawiamy ze sobą kilka wskazówek, które mogą sygnalizować tę samą rzecz” (Borg 2011: 33). Przenosząc tę kwestię na widowiska sportowe, można zauważyć, że bardzo rzadko zdarza się, by jeden gest spowodował kłótnię między przeciwnikami. Najczęściej jakimś gestowi już wcześniej towarzyszyły zaczepki słowne i pozasłowne, a dany komunikat ostatecznie na tyle zaognił sytuację, że doprowadził do konfliktu sportowców podczas wydarzenia. Jak wskazuje James Borg (2011: 30), komunikując się za pomocą gestów należy pamiętać o dwóch kwestiach. Z jednej strony o tym, że niektóre gesty są zamierzone, a z drugiej – że część z nich jest uwarunkowana i tym samym wykonywana nieświadomie⁴.

Tonya Reiman jest zdania, że tak zwana mowa ciała to wręcz najlepsze źródło informacji, i pisze: „[...] ciało najlepiej wskazuje na prawdziwe emocje, ponieważ większość ludzi nawet nie stara się zamaskować jego sygnałów. Często nawet nie uświadamiają sobie, że przez cały czas wysyłają te sygnały” (Reiman 2010: 95). Autorka *Potęgi mowy ciała* podkreśla, że właśnie z braku świadomości wysyłania różnorodnych sygnałów niewerbalnych wynika najważniejsza rola komunikacji pozasłownej w porozumiewaniu się ludzi ze sobą – a także mnogość badań, które udowadniają, że w trakcie komunikacji bardziej patrzymy niż słuchamy. Niewerbalne aspekty komunikowania się są nazywane prawdziwymi źródłami komunikacji, ponieważ jeśli rozmówcy mają świadomość tego, co przekazują pozawerbalnie, zyskują przewagę komunikacyjną (Reiman 2010: 95).

Ważną perspektywę badawczą, jeśli mowa o komunikacji niewerbalnej, otwiera nauczanie/uczenie się języków obcych, ponieważ: „W czasach, gdy kontakt między ludźmi pochodzącymi z różnych kręgów kulturowych bywa tak intensywny jak nigdy dotąd, konieczne stało się kształcenie interkulturowe w języku obcym. Dzięki temu uczący przestaną postrzegać własną kulturę, rodzimy styl życia, swoje wartości i znane sobie nawyki jako jedyne możliwe do przyjęcia” (Jarząbek 2016: 12). Na komunikację międzykulturową wpływa również niewerbalność przekazów, która powinna być równie istotna, co nauka języka: „Należy pamiętać o tym, że elementy niewerbalne, podobnie jak werbalne, zawsze wymagają odczytania w kontekście sytuacyjnym oraz kulturowym, są bowiem częścią owego kontekstu. Nie można wszak oddzielić jednostki od kultury społeczności, w której funkcjonuje” (Jarząbek 2016: 15). Krystyna

⁴ Na sportowych arenach dodatkowym problemem mogą być także kwestie różnic kulturowych, co powoduje, że jednostki indywidualnie reagują na każdą niewerbalną zaczepkę, a coś, co dla jednej ze stron może być gestem neutralnym, dla przeciwnika będzie wyrazem obelgi.

Jarząbek w *Słowniku mowy ciała Polaków* wymienia szereg gestów, które są zakorzenione w polskiej kulturze i komunikują przekazy równie skutecznie, co słowa; umożliwiają także prawidłowe dekodowanie przekazów.

W kontekście sportu komunikacja niewerbalna ma duże znaczenie, bowiem w czasie zmagania na boiskach, torach czy arenach kontakt słowny jest utrudniony na przykład przez kibicujących na trybunach fanów czy bariery językowe między zawodnikami a sędziami, a nierzadko specyfikę danej dyscypliny, choćby rajdów samochodowych i wyścigów kolarskich. Z tego powodu przyjęto szereg znaków i komunikatów w kodzie uniwersalnym – w języku gestów i mimiki. Niestety niewerbalne przekazy w sporcie, choć ułatwiają komunikację z sędziami czy trenerami, bywają też przyczynkiem do kłótni i nieporozumień podczas widowisk sportowych.

Komunikowanie się sędziów z wykorzystaniem gestów

Rozgrywanie zawodów sportowych byłoby niemożliwe bez sędziów. Jeśli rywalizują ze sobą na przykład dwie strony i walczą o zwycięstwo, potrzebna jest osoba bądź osoby, które rozstrzygną ewentualne spory, ustalą werdykt i wydadzą decyzję o wygranej jednej ze stron. To arbitrzy czuwają nad prawidłowym przebiegiem wszystkich rozgrywek czy wyścigów, pilnują, by sportowcy przestrzegali reguł gry i zachowywali się w stosunku do siebie zgodnie z zasadami fair play. Poza głównymi aktorami widowiska, czyli zawodnikami, są drugim najważniejszym czynnikiem, bez którego zawody sportowe nie mogłyby się odbyć. Niezależnie od dyscypliny sportu, szczebla zaawansowania zawodów czy liczby uczestników zmagania sędzia jest niezbędny, aby dane wydarzenie sportowe mogło się rozpocząć, aby zostało przeprowadzone i zakończone.

W przeważającej większości dyscyplin sportowych widowiska toczą się pod okiem nie jednego, a kilku sędziów. Spowodowane jest to wielością wydarzeń następujących podczas meczu czy walki, a ocena sytuacji dziejących się szybko i dynamicznie przez jedną osobę nie byłaby możliwa i rzetelna. Z tego względu w wielu dyscyplinach wprowadzono podział na sędziów głównych i pomocniczych czy liniowych, w zależności od nomenklatury i konkretnej dyscypliny. Sędziów sportowych można podzielić na co najmniej dwie kategorie: takich, którzy kontrolują przebieg rywalizacji i ingerują w niego w razie potrzeby (dla przykładu można wymienić sędziów piłkarskich, bokserskich czy tenisowych), oraz takich, którzy oceniają występy danych sportowców (tu zaliczyć należy przykładowo sędziów skoków narciarskich czy łyżwiarstwa figurowego).

Oczywiście w zależności od dyscypliny sędziowie mogą być bardziej lub mniej zaangażowani w przebieg rozgrywki. W sportach zespołowych arbitrzy biorą czynny udział w widowisku i podczas pojedynku są widoczni nie tylko dla sportowców i sztabów szkoleniowych, ale i kibiców zasiadających na trybunach oraz przed ekranami na przykład telewizorów. Są też sędziowie, których pracy na ogół nie pokazuje się w czasie transmisji telewizyjnej, a ich głównym

zadaniem jest mierzenie czasu bądź kontrolowanie równego startu wszystkich sportowców, jak się to dzieje w czasie na przykład zawodów pływackich. Są odpowiedzialni za przestrzeganie regulaminu przez sportowców, ale nie zdarzają się sytuacje, by ingerowali w przebieg zawodów, rozdzielali pokłóconych sportowców czy dyskutowali z nimi o przebiegu zmagania w ich trakcie. Takie sytuacje zdarzają się natomiast podczas meczów piłki nożnej, piłki ręcznej, koszykówki, hokeja itp.⁵

Sędziowie podczas widowisk sportowych muszą komunikować się w paru zakresach: ze sobą, ze sportowcami i z trenerami. Podczas wymiany informacji dominuje najczęściej komunikacja niewerbalna. Przyczyn wyższości gestów nad słowami może być kilka: gesty są językiem uniwersalnym dla sportowców i to, co pokazuje sędzia, jest zrozumiałe dla zawodników, sztabów szkoleniowych i kibiców niezależnie od języka, jakim się na co dzień posługują. Ponadto słowa, o czym wspomniano, mogłyby nie zostać usłyszane przez głównych aktorów widowiska, zważywszy na hałas, jaki tworzą kibice zgromadzeni na trybunach.

Informacje dotyczące przebiegu gry czy naruszania przepisów są przekazywane z wykorzystaniem rąk czy rekwizytów towarzyszących sędziom, a komunikacja werbalna i rozmowa z zawodnikiem bądź szkoleniowcem jest kolejnym – dalszym już – etapem ingerencji sędziego w przebieg spotkania. Stąd też sprawą oczywistą jest znajomość przez sędziów nie tylko reguł gry, ale także gestów, za pomocą których przekazują informacje sportowcom i kibicom, a obowiązkiem zawodników na boisku czy arenie jest umiejętność dekodowania znaków i stosowanie się do nich.

Obowiązki arbitrow są znacząco zróżnicowane i zależne od konkretnej dyscypliny. Poza tym, że wszyscy sędziowie czuwają nad porządkiem występów i właściwym zachowaniem się sportowców, ich zadania bywają w trakcie widowiska sportowego zupełnie odmienne. Istotną rolę pełni chociażby sędzia bokserski, który poza czuwaniem nad prawidłowością walki ogłasza również jej zwycięzcę. Po zakończonym pojedynku sędzia główny staje na ringu z oboma pięściarzami i gestem podniesienia ręki wskazuje wygranego. To gest dekodowany jednoznacznie przez kibiców na całym świecie, oczywisty znak triumfu i pozostawienia w pokonanym polu rywala. Co więcej, moment ogłoszenia zwycięzcy jest ciekawą praktyką, niejako rytuałem w boksie, sporcie mającym ustalone reguły i silnie ustrukturyzowanym⁶.

⁵ Praca sędziów jest bardziej bądź mniej widoczna dla kibiców i to najczęściej w sportach zespołowych sędziowie są poddawani ocenie obserwatorów widowiska i krytyce swoich decyzji. W sportach indywidualnych – jak przykładowo biegi czy pływanie – rola sędziów ogranicza się do czuwania nad prawidłowym rozpoczęciem zawodów i ich zakończeniem. Osoby uprawiające taki rodzaj sportu nie mają możliwości uniknięcia odpowiedzialności za swój wynik i obarczenia winą za jego niewłaściwe podanie właśnie sędziów, co często się zdarza w czasie meczów piłki nożnej czy siatkówki, kiedy to nie tylko kibice, ale i zawodnicy pozwalają sobie na jawną ocenę pracy arbitrow.

⁶ W kontekście walki bokserskiej warto zwrócić uwagę na jej końcową scenę, czyli zestawienie trzech osób – dwóch pięściarzy i sędziego między nimi. Są oni wystawieni na ocenę kibiców, także tych zgromadzonych przez telewizorami, podczas wyrażania dwóch antagonistycznych uczuć – wielkiej radości i ogromnego smutku. Odbywa się to poprzez mowę, mimikę i gesty. Boks to

W siatkówce natomiast sędzia główny jest – w porównaniu do innych sportowych dyscyplin drużynowych – w niewielkim stopniu narażony na bezpośredni kontakt z zawodnikami. Jedynym wyjątkiem jest sytuacja, w której dochodzi do przewinienia któregoś ze sportowców, za co sędzia przywołuje do siebie konkretnego gracza i przekazuje mu reprimendę bądź pokazuje żółtą lub czerwoną kartkę. W przypadkach kontrowersyjnych decyzji sędziowskich bądź jakichkolwiek wątpliwości drużyny uprawniony do kontaktu z sędzią jest tylko kapitan zespołu. Podobnie się dzieje, kiedy sędzia chce ukarać szkoleniowca jednej z ekip. Wówczas takie słowne upomnienie przekazywane jest kapitanowi, a ten ma obowiązek powtórzyć je trenerowi zespołu. Siatkówka jest zatem sportem, w którym dystans między graczami wyznacza po pierwsze siatka na środku boiska, po drugie regulamin, a zatem ograniczona komunikacja z sędziami i skodyfikowane gesty sędziowskie wpisują się w ideę tego sportu i jego reguły⁷.

Mecze piłki ręcznej cechują się dużą dozą brutalności, dlatego sędziowie mają bardzo odpowiedzialną funkcję – muszą respektować regulamin gry i pilnować zasad fair play w dynamicznej, szybkiej i agresywnej grze, w której do bliskiego kontaktu między przeciwnikami dochodzi bardzo często. To jedna z najbardziej skodyfikowanych dyscyplin sportowych drużynowych, co wynika z szybkości akcji na boisku. Równie sprawni muszą być sędziowie w błyskawicznej ocenie sytuacji i odpowiedniej reakcji na wydarzenia na parkiecie. Stąd też do oceny gry niezbędny jest szeroki zakres gestów, które ułatwiają opanowanie sytuacji i częstych zatargów między przeciwnikami.

Incydent z udziałem piłkarzy ręcznych podczas mistrzostw świata w Katarze w 2015 roku

W 2015 roku w Katarze zorganizowano mistrzostwa świata piłkarzy ręcznych. Od początku duże kontrowersje wywoływał zarówno wybór miejsca turnieju, jak i skład narodowej reprezentacji Kataru. Przyznanie takiej imprezy Katarczykom niosło niebezpieczeństwo pustych krzesełek na trybunach, ponieważ w Katarze historia gry w piłkę ręczną nie jest długa i bogata. Włodarze tamtejszego związku sportowego wzięli pod uwagę możliwość, że drużyna złożona tylko z rodzimych piłkarzy nie osiągnie spektakularnego wyniku na mistrzostwach

jeden z niewielu sportów, w których także po zakończeniu walki główną rolę odgrywają zawodnicy. Obaj pięściarze stają wówczas w światłach jupiterów, poddawani ocenie kibiców.

⁷ Praca sędziego siatkarskiego jest ściśle skodyfikowana, a każdy wykonywany gest ma odzwierciedlenie w przepisach gry w piłkę siatkową i znany jest zarówno sportowcom, jak i obserwatorom widowiska. Sędziowie za pomocą gestów przekazują komunikaty niewerbalne, informujące o tym, która drużyna zdobywa punkt, która będzie wykonywała serwis, a w przypadku błędu zespołu – sędzia wskazuje, jaki jego rodzaj popełniła dana ekipa. Sędziowie siatkarscy bardzo długo kontaktowali się także ze sobą tylko na płaszczyźnie niewerbalnej – odpowiednimi gestami przekazywali sobie informację o przewinieniu zawodnika. Sędzia siatkarski ma ponadto ograniczony kontakt ze sportowcami i sztabem trenerskim. Praktycznie nie ma możliwości na komunikację werbalną między sędzią głównym i szkoleniowcem danej drużyny, a wszelkie informacje słowne są przekazywane przez drugiego sędziego bądź kapitana zespołu.

świata organizowanych u siebie. Zdecydowali więc, że naturalizują kilku wybitnych sportowców i zaoferują im dogodne warunki finansowe, by mogli przywdziać koszulkę reprezentacji Kataru. Ostatecznie wśród kadrowiczów znaleźli się sportowcy urodzeni w Bośni, Francji, Hiszpanii i Czarnogórze.

Wiele kontrowersji wywołało także starcie półfinałowe Katarczyków z Polakami. Błędy sędziowskie momentami były rażące, a polscy szczypiorniści wdali się w dyskusję z arbitrami i zarzucali im korupcję⁸. Polscy zawodnicy, po meczu przegranym dwoma bramkami, zebrali się na środku boiska i przed podziękowaniem za rywalizację przeciwnikom zwrócili się w stronę stojących obok sędziów, zaczęli bić im brawa, a Piotr Chrapkowski gestami obu rąk obrazował wyłożenie pieniędzy na stół, czym sugerował przekupienie sędziów. Co prawda główny zainteresowany w pomeczowych wywiadach zaprzeczył, że gest ten miał oznaczać sprzedanie meczu przez sędziów, ale zdarzenie zostało zarejestrowane przez kamery i trudno doszukiwać się innego przekazu, kiedy symbolicznie jedna ręka wyciąga z drugiej dłoni pieniądze i kładzie je na wyobrażony stół. Zresztą wydaje się, że i sędziowie doskonale zrozumieli, co Polak miał na myśli, gdyż od razu w reakcji na tę sytuację wyciągnęli ręce przed siebie i odsunęli się nieco od polskiego reprezentanta, próbując także jak najszybciej zakończyć to zdarzenie⁹.

Zachowanie kadrowiczów Polaków, choć ryzykowne, ponieważ mogło się skończyć dla nich poważną karą, było jednak ciekawym niewerbalnym performansom, jako że bicie braw jest symbolem podziękowania i uznania. W tym przypadku jednak każdy, kto doszukał się rażących błędów w pracy sędziowskiej, dekodował ten przekaz dokładnie tak, jak chcieli tego biało-czerwoni, czyli w sposób ironiczny, wręcz prześmiewczy. W wykonanym geście nie było ani odrobiny szacunku za wykonaną pracę, co zrozumieli także arbitrzy, bardzo zmieszani w trakcie owego performansu. Kody komunikacji niewerbalnej w tym przypadku zostały odpowiednio zdekodowane przez wszystkich zainteresowanych zdarzeniem. Gest został rozumiany przez polskich kibiców i dziennikarzy, którzy szeroko komentowali tę sytuację w mediach, a także sędziów, którzy jak najszybciej próbowali zakończyć tę zaognioną już sytuację i nie doprowadzić do dalszego naruszania swojego autorytetu.

⁸ Spotkanie to nie przeszło bez echa, a media – zwłaszcza internetowe – huczały od komentarzy i prześmiewczych memów, obnażających poziom sędziowania i organizacji turnieju oraz faworyzowanie reprezentacji Kataru przez członków międzynarodowej federacji.

⁹ Echa wydarzenia z udziałem Polaków w roli głównej szybko ucichły, nie wyciągnięto też konsekwencji w stosunku do arbitrow, a biało-czerwoni nie zostali ukarani za insynuacje wobec sędziów, co często się zdarza na zawodach rangi mistrzowskiej, kiedy sportowcy dopuszczają się kłótni z decydentami. Ponieważ jednak zawody transmitowano w wielu krajach na świecie, obiektywni odbiorcy mogli samodzielnie ocenić zarówno pracę arbitrow, jak i postawę polskich szczypiornistów.

Postawa fair play na kortach tenisowych

Tenis, jako dyscyplina sportowa, od lat kojarzy się z prestiżem. Po pierwsze od chwili rozpoczęcia kariery wymaga od sportowców dużych nakładów finansowych, głównie na wynajem kortów, opłacenie trenerów i wyjazdy na turnieje organizowane nie tylko w rodzinnym kraju, ale i na całym świecie. Po drugie to dyscyplina, w której panuje określona kultura kibicowania, a także zachowania na korcie. W najważniejszych turniejach obowiązuje tenisowy *dress code*, a sportowcy w czasie gry powinni pokazywać klasę i nie okazywać aż nadto emocji. Oczywiście trudno jest generalizować i traktować wszystkich graczy jedną miarą, bo zawodowy sport wiąże się z ogromnymi emocjami, a te jedni potrafią opanować, inni muszą uwolnić, i nie jest to określone przez dyscyplinę, którą zawodnik uprawia. Niemniej jednak uwarunkowania historyczne i styl, w jakim są organizowane i rozgrywane turnieje tenisowe, powodują, że tenis uchodzi za sport elitarny, z określoną kulturą kibicowania oraz grania.

Nie można jednak twierdzić, że w innych dyscyplinach nie spotyka się zachowania fair play, a sportowcy oszukują i dążą do wyznaczonego celu za wszelką cenę. Poza tym także w tenisie czasem zdarzają się małe oszustwa ze strony zawodnika, wyładowania emocji czy przekleństwa po nieudanej akcji. Tych zachowań jest jednak niewiele, część z nich jest karana, co może być odpowiednim hamulcem, by ich nie stosować, a i kultura kibicowania, która w żadnym miejscu nie przypomina chociażby atmosfery podczas widowiska piłkarskiego, sprzyja kreowaniu aury dostojności.

Kibiców podczas meczów tenisowych, zwłaszcza tych najważniejszych, wielkoszlemowych, obowiązuje szereg reguł i zasad. Trudno sobie wyobrazić przeniesienie zachowań na przykład wspomnianych fanów piłki nożnej na trybuny tenisowe. Niemożliwe jest tu odpalanie rac, skandowanie obraźliwych przyspiewek, a także chóralne śpiewanie poważnych hymnów. Widowisko tenisowe w największym stopniu przypomina – przynajmniej z perspektywy kibica – spektakl teatralny, bowiem, tak jak w teatrze, obserwatorzy meczu nie podejmują prób kreowania przedstawienia swoją aktywnością. Delektują się za to wydarzeniem i wyrażają podziw dla jego głównych aktorów, graczy, poprzez oklaski czy doping między akcjami, a nie w ich trakcie; w tenisie nie ma miejsca na inwencję kibiców i tworzenie przez nich wyjątkowych opraw towarzyszących pojedynkowi¹⁰.

Elementem związanym z tradycją, który także przydaje prestiżu jednemu z najważniejszych wydarzeń tenisowych w roku, jest wspomniany *dress code* obowiązujący podczas turnieju rozgrywanego w Wielkiej Brytanii, w jednej z dzielnic Londynu – Wimbledonie. Sportowcy biorący udział w tym widowisku

¹⁰ Rolą widza zasiadającego na trybunach w czasie gry w tenisa jest obserwacja i kulturalne, nieprzeszkadzające zawodnikom kibicowanie. Oczywiście jest odpowiedź na pytanie, który sposób wspierania swoich ulubieńców jest bardziej widowiskowy, bowiem na pewno więcej dynamicznych zachowań można znaleźć na stadionie piłkarskim czy chociażby w hali siatkarskiej. W tenisie jednak głównymi aktorami są sportowcy i to ich komfort gry szanują kibice. Podczas meczu tenisowego na próżno zatem spodziewać się okrzyków kibiców, a wszelkie takie próby bywają piętnowane przez pozostałych widzów biorących udział w wydarzeniu.

są zobowiązani do wybierania ubioru tenisowego tylko w kolorze białym, a zasada ta dotyczy zarówno tenisistów, jak i tenisistek. Ten element symbolicznie może wskazywać na równość wszystkich zawodników, którzy swoją wartość i wyższość udowodnią jedynie na korcie tenisowym, nie ściągając się przy okazji w zawodach na największą liczbę nazw sponsorów wypisaną na koszulkach.

Ograniczenia dotyczące wyrażania emocji podczas zawodów tenisowych dotyczą nie tylko kibiców, ale i samych tenisistów. Regulamin rozgrywek zabrania zachowań agresywnych, obrażających rywala, a sportowcy nie mogą zbyt ekspresyjnie wyrażać emocji w trakcie meczu, dopiero po jego zakończeniu. Niedozwolone jest także używanie przekleństw podczas spotkania, a wszelkie przejawy zachowania niekulturalnego są karane ostrzeżeniami bądź grzywnami. Co więcej, są nagłaśniane w mediach. Przykładem mogą być niekonwencjonalne zachowania polskiego tenisisty Jerzego Janowicza. Słynie on z żywych reakcji na wydarzenia podczas gry, w tym z ciętego języka. W trakcie Australian Open, podczas wymiany z rywalem, Janowiczowi nie spodobała się decyzja sędziego głównego, który uznał, że piłka została przez przeciwnika posłana prawidłowo, Polak zaś dopatrywał się autu. Sugerując, że to nie pierwsza taka pomyłka arbitra, zapytał po angielsku: „How many times?” („Ile razy?”), klękając na korcie i pokazując miejsce upadku piłki. Komunikat niewerbalny został odebrany jako uzupełnienie zapytania, co w przekazie całkowitym zinterpretowane zostało jako: „Ile razy się jeszcze pomylisz?”. Janowicz został wezwany na rozmowę do sędziego tego spotkania i otrzymał słowne ostrzeżenie, z którym się nie zgodził i wciąż próbował udowodnić swoje racje. Takie dyskusje z arbitrami w tenisie nie zdarzają się jednak często, bowiem zdecydowana większość sportowców akceptuje system kultury tenisa i powstrzymuje zarówno swoje emocje, jak i osady. Reakcje na zaprezentowane przez Janowicza „widowisko” były jednak w głównej mierze krytyczne – pojawiły się gwizdy, prześmiewcze filmy w Internecie z „How many times?” wykrzyczanymi przez Janowicza, co świadczyć może o tym, że zarówno sportowcy, jak i obserwatorzy akceptują normy obowiązujące w tym sporcie, a odstępstwa od nich nie są dobrze widziane i traktowane jako wykraczające poza kulturę gry w tenisa.

Ciekawym zachowaniem fair play, którego najpewniej na próżno byłoby się doszukiwać podczas kontrowersyjnych sytuacji w innych dyscyplinach sportu, były słowa, jakie Jack Sock skierował do Lleytona Hewitta. Hewitt uderzył piłkę, która w jego ocenie wylądowała na aucie, ale Sock skierował do przeciwnika słowa: „Na twoim miejscu sprawdziłbym, czy na pewno był aut”, czym wprawił w osłupienie rywala, a u arbitra i kibiców wywołał uśmiech na ustach, który następnie przerodził się w brawa z widowni¹¹.

Gestykulacja i mimika Lleytona Hewitta wskazywały wyraźnie, jak zaskoczony był po geście fair play swojego rywala i stawianiu uczciwości w grze nad

¹¹ W tenisie zawodnicy mają możliwość sprawdzenia, czy piłka, którą posłali na stronę przeciwnika, była w boisku, czy na aucie. Taką prośbę do sędziego o sprawdzenie zapisu (ang. *challenge*, w tenisie: kwestionowanie) należy skierować po zakończeniu akcji. Sock, wiedząc, że przeciwnik wykonał prawidłowe zagranie, wykazał się zachowaniem fair play, sugerując rywalowi wykorzystanie *challenge*'u.

zwycięstwo osiągnięte wszelkimi sposobami. Na twarzy australijskiego tenisisty szok mieszał się z zastanowieniem, uśmiechem i uznaniem dla przeciwnika, choć zanim zdecydował się na challenge, potrzebował chwili, by przemyśleć, czy rywal faktycznie ma czyste zamiary, czy może próbuje psychologicznie go pokonać. Trzeba jednak przyznać, że sam Sock wykazał się nie tylko podejściem fair play, ale i odwagą. Gdyby się pomylił, jego hipotetyczne zachowanie fair play szybko zostałoby okrzyknięte nieuczciwością i nieelegancką zagrywką, mającą na celu zdeprymowanie przeciwnika¹². Ostatecznie jednak challenge był udany, piłka faktycznie była w boisku, a nie na aucie, jak zakładał Hewitt, zaś postawa Socka została okrzyknięta jako wzorowe zachowanie fair play.

O tym, jak mogą dekoncentrować i przeszkadzać w wykonaniu zagrywki krzyki kibiców, przekonał się Rafael Nadal w meczu przeciwko Timowi Smyczkowi. Tenisiści, wprowadzając piłeczkę do gry, czyli wykonując zagrywkę, mają dwie próby. Dwa błędy powodują punkt dla przeciwnika. Podczas pierwszego serwisu Nadala z trybun rozległ się głośny okrzyk, co na tyle wybiło z rytmu Hiszpana, że posłał piłkę na aut. Rywal, Tim Smyczek, zainterweniował u sędziego i poprosił, by uznać tę zagrywkę za nieważną z powodu hałasu. Nadal mógł wykonać serwis, który był uznany przez sędziego – na prośbę przeciwnika – za pierwsze podanie. Tenisiści są na tyle przyzwyczajeni do ciszy na korcie, a krzyki zdarzają się tak rzadko, że takie hałasy są zaskakujące dla obu graczy i realnie stanowią przeszkodę w skupieniu się na grze.

Nie bez przyczyny mówi się, że tenis to gra dla gentlemanów. Oczywiście w każdej dyscyplinie zdarzają się zachowania fair play oraz nie fair play; sportowca dążącego do celu niezależnie od ceny można wskazać w każdym sporcie. W tenisie jednak zawodników, którzy cenią czystą grę, bez niesprawiedliwości, jest statystycznie więcej niż w innych dyscyplinach. Tenisiści tworzą widowisko sportowe, które jest performansem najwyższych lotów – prezentują swoje umiejętności trenowane przez lata przed znającą temat publicznością, która nie potrzebuje atrakcji nie dotyczących meczu, by odczuć prawdziwą radość i rozrywkę z oglądania tenisowego starcia. Zresztą, w kontekście widowiskowości zachowań, znacznie bardziej cenione przez obiektywnych widzów są gesty i czyny sprawiedliwe, uczciwe i grzeczne, ukazujące ducha rywalizacji fair play, aniżeli zamieszki na stadionach czy kłótnie między zawodnikami.

¹² Zawodnik w jednym secie może trzy razy prosić o sprawdzenie, gdzie upadła piłka. Jeśli challenge jest trafiony – nadal pozostają mu trzy próby, błąd jednak powoduje odjęcie jednej możliwości sprawdzenia. Gdyby Hewitt zdecydował się na challenge, a powtórka udowodniłaby jego błąd, Sockowi w żadnym wypadku nie byłyby bite brawa, a jego zachowanie napiętnowałyby wszystkie media, prezentując je jako przykład postępowania niegodny tenisisty.

Podsumowanie

Sport to nie tylko rozrywka, emocje i biznes, ale także szereg elementów, które można analizować między innymi za pomocą narzędzi komunikacyjnych. Komunikacja werbalna oraz niewerbalna występuje we wszystkich aspektach sportu, co udowadnia duża rozbieżność przytoczonych przykładów, pochodzących z wielu dyscyplin i dotyczących imprez organizowanych w różnych krajach. Choć w sporcie najważniejsze są emocje oraz rywalizacja, to na wynik końcowy mają także wpływ sytuacje nieplanowane, zaskakujące, czasem zgodne, a nierzadko niezgodne z duchem sportu. Istotną rolę odgrywają w nich przekazy niewerbalne, często ważniejsze niż słowa wypowiedziane podczas wydarzeń sportowych.

Bibliografia

- Bocheńska-Włostowska, Katarzyna. 2009. *Akademia umiejętności interpersonalnych. 20 spotkań z komunikacją*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Borg, James. 2011. *Język ciała. Siedem lekcji komunikacji niewerbalnej*. Tłum. Marlena Złoch. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Branicki, Waclaw. 2016. *Autentyczność osobowa a medialność*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Collett, Peter. 2004. *Księga znaków. Jak poprzez ciało wyrażamy swoje myśli i uczucia*. Tłum. Piotr Kaliński. Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski.
- Jarząbek, Krystyna. 2016. *Słownik mowy ciała Polaków*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Knapp, Mark, i Hall, Judit. 2000. *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*. Tłum. Anna Śliwa i Leszek Śliwa. Wrocław: Astrum.
- Leathers, Dale G. 2009. *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*. Tłum. Magdalena Trzcńska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nęcki, Zbigniew. 2000. *Komunikacja międzyludzka*. Kraków – Kluczbork: Antykwa.
- Reiman, Tonya. 2010. *Potęga mowy ciała. Jak odnieść zawodowy i towarzyski sukces*. Tłum. Olga Kwiecień-Maniewska. Gliwice: Wydawnictwo Helion.
- Stewart, John. 2007. *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*. Tłum. Jacek Suhecki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Netografia

- Bowdur, Katarzyna. 2011. *Komunikacja i informacja. Wstęp do zagadnienia*. [Online]. Dostęp: http://cloud2.edupage.org/cloud/podrecznik_do_komunikacji.pdf?z%3AGb0fCtfQHJs8BAm1t-mht3GGXzFJqBklP87ptCphakaw8etb4PZniP4VaFoUUGg5 [6.01.2018].

Streszczenie

Celem autorki artykułu jest ukazanie zjawiska komunikacji niewerbalnej na przykładzie widowisk sportowych. W materiale badawczym zgromadzono przykłady z różnych dyscyplin sportowych, co umożliwiło analizę zjawisk komunikacyjnych oglądanych na boiskach i stadionach. Materiał teoretyczny wykorzystano jako punkt wyjścia do opisu i analizy sytuacji zachodzących w czasie wydarzeń sportowych, zarówno nietypowych, kontrowersyjnych zachowań sportowców bądź sędziów, jak i pokazujących postawę fair play w sporcie. Szerokie spektrum postaw, od fair play do agresji, ma zaprezentować

różnorodność zachowań komunikacyjnych w sporcie, aktywności, podczas której główną rolę odgrywają: zwycięstwo, walka i emocje. Gesty stosowane w sporcie, z jednej strony, kreują komunikację na poziomie werbalnym i niewerbalnym, bardzo często odbiegającą od przyjętych schematów komunikacyjnych. Z drugiej jednak strony mają zastosowanie chociażby w pracy sędziów, dla których są głównym sposobem komunikacji.

Nonverbal Communication and Using Gestures in Sport Events

S u m m a r y

The author of this article aims to describe the phenomenon of nonverbal communication based on the example of sports spectacles. The research material included examples from various sports disciplines, which allowed an analysis of communication phenomena occurring in sports fields. Theoretical material was used as a starting point to describe the situation of sports events, where unusual, controversial behaviour of athletes or judges are being seen, but also shows the fair play attitude in sport. The wide spectrum between fair play and an aggressive attitude is to exhibit the diversity of communication behaviour in sport, a type of activity, in which the main role is played by victories, competition and emotions. Gestures used in sports, on the one hand, create communication at the verbal and nonverbal level, which very often deviates from communication patterns. On the other hand, they are applicable, for example, in the work of judges, for whom gestures are the main way of communication.